

MATKA ETIOPIAAN 30.10.-3.11.2012

Matkan tarkoitus: Tutustua Suomen kehityspolitiikan ja -yhteistyön toimeenpanoon Etiopiassa ja arvioida sitä erityisesti ihmisoikeusperustaisuuden näkökulmasta.

Osallistajat: Jouko Jääskeläinen, Aila Paloniemi, Jani Toivola, Teppo Eskelinen, Miia Toikka

Ohjelma: Addis Abebassa tapaamisia hallituksen, parlamentin, ihmisoikeuskomission, EU-delegaation, Afrikan Unionin, opposition ja kansalaisjärjestöjen kanssa. Vierailu Bahir Darin alueella Amharan osavaltiossa tutustumassa Suomen tukemiin kehitysyhteistyöhankkeisiin ja -ohjelmiin käytännössä. (Tarkempi matkaohjelma ja tapaamiskohtaiset muistiinpanot saatavissa sihteeristöltä.)

YHTEENVETO

- Kuva Etiopian kehityksestä on voimakkaan ristiriitainen. Etiopian tilanne korostaa kehitysyhteistyön dilemmaattisuutta. Etiopiassa on selvä kehitysstrategia, vahva omistajuus ja näyttöä kehityksestä (mm. BKT:n kasvu, vuosituhattavoitteet). Samanaikaisesti demokratian ja oikeusvaltion tila maassa on selkeästi heikentynyt vuoden 2005 vaalien jälkeen.
- Kehitysyhteistyö ja -kumppanuus on tehokas keino vahvistaa kansalaisia ja kansalaisyhteiskuntaa. Tie ei ole nopea, mutta yhdessä demokratiatuen kanssa se luo perustaa yhteiskunnan tasapainoiselle kehitykselle.
- Jotta kehityspoliittisen ohjelman ihmisoikeus- ja demokratiapainotus toteutuisi Etiopian kohdalla, ulkoministeriön tulisi tarkentaa analyysia siitä, miten tilanteen kehittymistä seurataan, ja kehittää systemaattisia toimintatapoja, joilla Suomi osana laajempaa avunantajayhteisöä pyrkii siihen vaikuttamaan.

1. Kehityksen menestystarinoita

Taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen mittareilla Etiopiassa on tapahtunut kiistatonta edistystä. Talouden kasvuvauhti on ollut nopeaa. Erityisen positiivista on, että hallituksella vaikuttaa olevan tahto laajentaa palveluja köyhälle väestölle, ja myös toimeenpano valituissa painopisteissä on yllättävänkin tehokasta. Valtion budjetti on köyhyysorientoitunut, ja erityisesti koulutukseen ja maaseudun kehitykseen on tehty mitattavia panostuksia. Myös ympäristönäkökohtia, esimerkiksi eroosion torjuntaa ja valuma-alueiden suojelua, otetaan huomioon.

Ruokaturvan ja ruoantuotannon paraneminen on merkittävä saavutus, jota ei kannata vähätellä. Etiopia kolminkertaisti viljasatonsa vajaassa 20 vuodessa, siis edesmenneen pääministeri Meles Zenawin aikakaudella. Taustalla on onnistunut maauudistus, joka on parantanut miljoonien pienviljelijöiden hallintaoikeuksia tiloihinsa ja mahdollisuuksia suunnitella tulevaisuuttaan. Maarekisteröintiä on tuettu kehitysavulla, ja nyt myös Suomi jatkaa ja laajentaa tätä kehitystä uudella hankkeellaan. Etiopiassa on välttytty plantaasimallin syntymiseltä – tosin viimeaikaiset väestönsiirrot vaikuttavat huolestuttavalta askeleelta tähän suuntaan.

On hyvä muistaa, että Etiopiassa lähtötilanne on ollut erittäin heikko ja kehityksen haasteet ovat mittavat. Nopea väestönkasvu asettaa valtavia paineita sekä koulutusjärjestelmälle, ruokaturvalle että taloudelle laajemminkin. Maassa on nyt vajaa 90 miljoonaa asukasta, ja vuonna 2050 arvio on yli 160 miljoonaa. Tässä suhteessa erittäin tärkeää jatkossa panostaa opetuksen ohella vahvasti myös seksuaali- ja lisääntymisterveys sekä -oikeuskysymyksiin. Naisten aseman vahvistaminen sekä perhesuunnittelu ja seksuaalikasvatus ovat avainasemassa.

Mikäli kehitystä halutaan katsoa kvantitatiivisten mittareiden kautta ja todistaa avun tarpeellisuutta, Etiopiaan "kannattaa sijoittaa" – se pystyy todennäköisesti tuottamaan jatkossakin näyttöä köyhyyden vähentämisestä. Voidaan sanoa, että valtio on developmentalistinen perinteisessä mielessä. Mikäli linja jatkuu, maa saattaa onnistua puolustautumaan finanssisektorin avaamispainetta vastaan ja kehittämään teollisuutta kohtuullisesti, ellei korruptio ei tuhoa talouden luottamusperustaa ja meritokratiaa. Selvästi Etiopiassa on

tietty kehitysmallinsa, jossa on ehdottomasti hyvät puolensa. Toisaalta vaikuttaa siltä, että keskiluokan kasvu ei ole ainakaan toistaiseksi johtanut merkittäviin makrotaloudellisiin muutoksiin – kotimaisen kysynnän olennaiseen kasvuun, veropohjan laajenemiseen tai kotimaisen "uuden pääoman" syntymiseen ja kanavoitumiseen tuotantoon.

2. Demokratiakehityksessä vakavia puutteita

Etiopian kehityksen käänköpuolena ovat vallan keskittäminen, demokraattisen järjestelmän vakavat puutteet ja ihmisoikeusloukkaukset. Vuoden 2005 vaalit olivat käännekohta, jonka jälkeen tilanne on kehittynyt huonompaan suuntaan. Noissa vaaleissa oppositio sai suuren äänisaaliin ja merkittävän määrän paikkoja parlamenttiin. Vaaleja on luonnehdittu Etiopian historian vapaimmiksi, ja niissä medialla ja kansalaisyhteiskunnalla oli vahva rooli äänestäjien tietoisuuden kasvattamisessa. Vaalien jälkeen hallituksen joukot surmasivat 193 ja haavoittivat 763 aseistautumatonta mielenosoittajaa. Pidätyksiä tapahtui kymmeniä tuhansia.

Vuoden 2005 tapahtumien jälkeen valtapuolue EPRDF:n ote on kiristynyt. Vuoden 2010 vaaleissa oppositiolle jätettiin vain yksi paikka parlamentin 547 jäsenestä. Vuonna 2009 säädettiin kansalaisjärjestölaki, joka rajoittaa merkittävästi kansalaisyhteiskunnan toimintamahdollisuuksia, ja antiterrorismilaki, jota sovelletaan mielivaltaisesti. Etiopian parlamentin edustajien mukaan laki on suora kopio Iso-Britannian vastaavasta laista.

Valtapuolueen vaikutusvalta ulottuu kuuleman mukaan kylätasolle ja yksittäisten ihmisten elämään asti. Ilman puolueen jäsenyyttä on vaikeaa saada opiskelu- tai työpaikkaa, lupaa yrityksen perustamiseen tai kiinteistön omistamiseen. Opposition edustajien mukaan hallitus jatkuvasti hankaloittaa heidän toimintaansa monin eri tavoin, alkaen toimitilojen saamisesta ja lupien myöntämisestä poliittisille tapahtumille, päättyen uhkailuun ja laittomiin pidätyksiin. Itsenäistä mediaa ei ole: nekin lehdet sekä radio- ja tv-kanavat, jotka eivät ole valtion suorassa omistuksessa, harjoittavat tehokasta itsesensuuria. Ilmassa on pelkoa. Ihmiset eivät uskalla ilmaista tukeaan oppositiolle tai ihmisoikeusjärjestöille.

Hallituksen ja valtapuolueen tiukka linja keskusteluissa demokratia- ja ihmisoikeuskysymyksistä on, että asia ei kuulu ulkopuolisille. Hyvä hallinto sekä demokratian ja kansalaisyhteiskunnan kehittäminen tunnustetaan haasteiksi, mutta niiden nähdään olevan niin alkutekijöissään (vrt. termi "infant democracy"), ettei esimerkiksi ilmaisunvapautta voida sallia. Taustalla vaikuttavat Etiopian monikulttuurisuus (ml. separatistiset etniset liikkeet) sekä maantieteellinen sijainti poliittisesti räjähdyssaltille alueella.

Kansalaisjärjestölaki aiheuttaa järjestökentän toimijoille, etenkin ihmisoikeusjärjestöille, lähes ylitysepääsemättömiä esteitä. Lain mukaan ihmisoikeusperustaista ja vaikuttamistyötä tekevät järjestöt saavat ottaa vastaan korkeintaan 10 % rahoituksesta ulkomailta. Ulkomainen rahoitus on ollut niiden toiminnan edellytys. Lisäksi hallitus on jäädyttänyt kahden johtavan etiopialaisen ihmisoikeusjärjestön varat.

Järjestöjen työtä hankaloittaa myös lain pykälä, jonka mukaan korkeintaan 30 % kuluista saa mennä hallintoon. Hallintokulut määritellään erittäin laajasti, ja niihin sisällytetään esim. koulutusten järjestäminen. Vaatimus vaikeuttaa kaikenlaisten järjestöjen, myös monien suomalaisten järjestöjen yhteistyökumppanien, työtä. Toisaalta neuvotteluvaraakin on: merkittävä parannus on, että EU:n kanavoima apu järjestöille katsotaan jatkossa kotimaiseksi rahoitukseksi. Järjestölaki onkin ilmeisesti ensisijaisesti suunnattu tiettyjä, poliittisiksi katsottuja toimijoita kohtaan.

3. Avunantajien rooli

On selvää, että poliittinen tilanne on riski hyvinvoinnin tasapainoiselle vahvistumiselle Etiopiassa. Etiopian esimerkki pakottaa miettimään, miten paljon kehitysyhteistyö on poliittisesti määrällisten indikaattoreiden ja tuloksen osoittamisen vankina. EU ja muu avunantajayhteisö, Suomi mukaan lukien, vaikuttaa suhtautuvan poliittisiin ongelmiin turhan sovittelävästi ja optimistisesti. "Terrorismin vastainen sota", jota maa kokee käyvänsä, ei ole oikeutus ihmisoikeusloukkauksille Etiopiassa sen enempää kuin missään muuallakaan.

EU-maat nostavat ihmisoikeusongelmia esiin erityisesti ns. Artikla 8 -dilogissa Etiopian hallituksen kanssa. Tuoreena aiheena käsittelyyn on tulossa esimerkiksi ihmisoikeusjärjestöjen tilien jäädytys. EU-delegaation edustajan mukaan ongelma ihmisoikeusdialogissa kuitenkin on, ettei ole selvää, minkä Etiopian hallituksen

tahon kanssa dialogia käydään. Etiopian hallitus ei ole sitoutunut dialogiin, ja aiheista keskustelu on äärimmäisen vaikeaa ja saattaa vaikuttaa hedelmättömältä. Jo yksinkertaisesti tiedonsaanti hallituksen toimista on vaikeaa. Megaluokan hankkeita, kuten ns. Millennium Dam –suurpadon rakentaminen, on onnistuttu pitämään salassa siihen hetkeen saakka, kunnes hallitus on itse halunnut tuoda ne julkisuuteen. Dialogin mahdollisuuksia arvioitaessa on kuitenkin hyvä huomioida, että Etiopia pyrkii AU:n isäntämaana "Afrikan diplomaattiseksi pääkaupungiksi". Se tuskin haluaa ottaa diplomaattisen eristyksen riskiä. Tämä pitäisi nähdä positiivisena mahdollisuutena dialogin vaikuttavuudelle.

Tällä hetkellä avunantajayhteisössä odotetaan, miten Melesin kuolema vaikuttaa Etiopian politiikkaan. Tapaamisissa syntyi kuva, että avunantajat ovat nimenomaan päättäneet odottaa mitä maassa tapahtuu, sen sijaan että käyttäisivät vallanvaihdoksen momentumia oman demokratia- ja ihmisoikeusagendansa näkövempään esilletuomiseen. Vallansiirto uudelle pääministerille, Suomessa opiskelleelle Haile Mariam Desalegnille, sujui rauhallisesti, mitä pidetään jo sinänsä merkittävänä saavutuksena. Keskusteluissa todettiin olevan liian aikaista arvioida, mikä hänen vaikutuksensa on, ja pohdittiin, kuinka paljon hänellä on liikkumavaraa puolueessaan. Haile Mariamin odotetaan pysyvän vallassa seuraaviin vaaleihin v. 2015 asti. Tämän hetkinen arvio on, että suuria uudistuksia tuskin on tulossa, mutta uuden pääministerin tyyli on kuuntelevampi kuin Melesin, mikä voi mahdollistaa joidenkin asioiden tekemisen uudella tavalla.

Tapaamiemme järjestöjen ja opposition edustajien viesti on, että avunantajat eivät ole käyttäneet kaikkea vaikutusvaltaansa. Tässä törmätään kysymykseen politiikan johdonmukaisuudesta, sillä asiaan vaikuttavat luonnollisesti turvallisuuspoliittiset intressit: Etiopia on Yhdysvaltojen tärkeä liittolainen alueella ja myös EU:lle tärkeä alueellisen vakauden tukipilari. Tilanteeseen vaikuttaa voimakkaasti myös Kiinan rooli Etiopian merkittävänä uutena kumppanina. Etiopian hallitus on hyvin suorasanaisesti ilmaissut pitävänsä Kiinan tyylistä, jossa ei aseteta poliittisia ehtoja kumppanuudelle. Kehitysrahoitusta koordinoivaan valtiovarainministeriöön (MOFED) on äskettäin perustettu erillinen Kiina-yksikkö.

Tällaisessa poliittisessä tilanteessa on erittäin tärkeää, että avunantajat käyttävät proaktiivisesti useita erilaisia kanavia saadaakseen tietoja ja seuraavat systemaattisesti ihmisoikeustilanteen kehitystä. On tärkeää jalkautua ihmisten pariin ja käyttää hyväkseen esimerkiksi ruohonjuuritasolla toimivien järjestöjen kontakteja eri puolella maata. Lyhyen vierailun perusteella on mahdotonta arvioida, missä määrin tätä tapahtuu. Nyrkkisääntö kuitenkin lienee, ettei jalkautumistyötä missään tehdä liikaa.

4. Suomen kehitysyhteistyö

Suomen kahdenvälisen kehitysyhteistyön volyyymi Etiopiassa on tänä vuonna 18 milj. euroa ja suunta on laskeva: 16 milj. v. 2013 ja 14 milj. vuodessa v. 2014-2017. Yhteistyö on jo pitkään keskittynyt vesi- ja ope-tussektorille. Edellisen kehityspoliittisen ohjelman pohjalta mukaan on nyt tullut myös maaseutukehitys: maarekisteröintihanke alkoi vuoden 2011 lopulla, ja maatalouden arvoketjujen tukeva hanke on parhaillaan valmisteluissa. Valitut painopisteet sopivat hyvin yhteen Etiopian hallituksen määrittelemien prioriteettien kanssa, minkä vaikutuksesta yhteistyössä onkin saavutettu hienoja tuloksia. Nämä käytännön esimerkit kelpaavat hyvin esimerkeiksi kehitysyhteistyön saavutuksista myös suurelle yleisölle:

- Amharan osavaltiossa toteutettiin v. 1994-2011 Suomen tukemaa vesihanketta, jonka tuloksena rakennettiin 6500 kaivoa. Hanke on tuonut 1,5 miljoonalle ihmiselle puhtaan veden, helpottanut etenkin naisten työtaakkaa ja vaikuttanut välillisesti esim. tyttöjen koulunkäynnin lisääntymiseen. Hankkeen kokonaiskustannukset olivat 30 milj. €.

Vesihankkeessa kehitettiin uusi, paikallisyhteisöjen ja yksityisen sektorin roolia korostava toteutusmalli (Community Managed Projects, CMP), jonka Etiopian hallitus on nyt ottanut käyttöön vesisektorilla koko maassa. Myös UNICEF käyttää mallia. Mallin ansiosta kaivojen rakennuskulut puolitettiin, ja yhteisöjen otettua vastuun kaivoista niiden ylläpito on sujunut hyvin. Suomen tuella rakennetuista kaivoista ennätyskelliset 93 % on käytössä hankkeen päätyttyä. Amharan osavaltion presidentti kiitteli Suomea siitä, että kehitysyhteistyömme on viety paikallisyhteisöjen tasolle asti, emmekä ole tyytyneet vain vahvistamaan hallinnon kapasiteettia.

Amaharan pitkään jatkunut vesihanke on hyvä esimerkki siitä, miten sitoutuminen pitkäaikaiseen yhteistyöhön mahdollistaa kokemuksista oppimisen ja toteutustavan kehittämisen, johtaen parempiin tuloksiin kuin lyhyt panostus. Hankkeen päätyttyä Suomen yhteistyö vesisektorilla Etiopian hallituksen kanssa jatkuu koko maan tasolla.

- Samalla alueella Suomi on yhteistyössä Maailmanpankin kanssa muutaman vuoden ajan toteuttanut hanketta, jossa suojellaan valuma-alueita ja torjutaan eroosiota. Hanke täydentää hyvin yhteistyötä kaivojen rakentamisessa, sillä eroosiosta johtuva maa-aineksen huuhtoutuminen vesistöihin on vaikuttanut myös pohjaveden pinnan laskuun. Hankealueilla on lyhyessä ajassa saatu aikaan silminnäkettäviä tuloksia: kasvillisuus on palannut suojelluille rinteille, maa-aineksen määrä jokivedessä on vähentynyt, ihmiset ovat raportoineet kaivoveden pinnan noususta ja peltokasvien sadot ovat kasvaneet.

Hanke on kuitenkin todennäköisesti jäämässä lyhytaikaiseksi ja loppuu ensi vuonna (suunnitellun aikataulun mukaisesti, mutta jäljessä tavoitteista), koska Maailmanpankki ei ole ollut tyytyväinen sen muiden komponenttien etenemismuotoon Etiopian hallinnossa. Positiivista kuitenkin on, että valuma-alueiden suojelu on myös Etiopian hallituksen oma prioriteetti, joten työlle voi toivoa jatkoa paikallisviranomaisten tuella. On myös vielä mahdollista, että osaa komponenteista, ml. Suomen tukema valuma-alueen hallinta, jatketaan.

- Tänä vuonna alkanut maarekisteröintihanke jatkaa työtä, joka on jo osoittautunut tuloksekkaaksi pienviljelijöiden aseman ja ruokaturvan parantamisessa. Hankkeessa käytetyllä kartoitusteknologialla pystytään tarkemmin määrittelemään maa-alueiden rajat, mikä turvaa paremmin viljelijöiden hallintaoikeuksia ja vähentää rajakiistoja. Hanketta toteutetaan liittovaltiotasolla sekä kahdessa osavaltiossa (ml. Amhara). Lisäksi kolmessa muussa osavaltiossa metodologiaa pilotoidaan.
- Koulutuksessa Suomi on merkittävällä panoksella yhdessä muiden avunantajien kanssa tukenut opetussektorin maanlaajuista ohjelmaa, joka pyrkii parantamaan opetuksen laatua. Etiopia on viime vuosina saavuttanut hyvin koulunkäynnin määrällisiä tavoitteita, mutta opetuksen laadussa on suuria haasteita. Kehitysyhteistyön avulla on mm. systematisoitu opettajien koulutusta ja tuotettu uusia, pedagogisesti ensiluokkaisia oppikirjoja.
- Opetussektorin ohjelman rinnalla Suomi on panostanut vammaisten koulutukseen erillisellä hankkeella. Tämä työ on erityisen tärkeää, sillä Suomi on pitkään ollut ainoa avunantaja, joka on toiminut vammaisten koulutuksen edistämiseksi. Vammaisten erityistarpeiden huomioimista on saatu integroitua opetussektoriin, mutta käytännön toteutuksessa työsarkaa riittää, myös asenteiden muokkaamisessa vammaisuutta kohtaan. Vammaisten oikeuksien edistäminen on hyvä esimerkki ihmisoikeusperustaisesta työstä. Sen yhdistäminen erityishankkeena laajempaan ohjelmaperustaiseen tukeen opetussektorilla vaikuttaa hyvältä strategialta.

Vaikka kehityshankkeiden tulokset tekevät vaikutuksen, herää demokraatiatilanteen vuoksi myös kysymys: toteutuuko niiden omistajuus kaikkien etiopialaisten kohdalla vai vain niiden kohdalla, jotka ovat vallanpitäjien kanssa samaa mieltä? Jäävätkö kehityspanokset saamatta toisinajatteliijoilta? KEPON ihmisoikeusperustaisuuden toteutumisen varmistaminen edellyttää tämän asian huolellista tarkastelua.

Etiopiassa avunantajien koordinaatio toimii melko tehokkaasti, mikä luo mahdollisuuksia sille, että avunantajat voivat kehitysyhteistyössä yhdessä vaikuttaa myös demokratian ja ihmisoikeustilanteen parantamiseen. Suomi on koordinaatiossa yksi kantavia voimia: toimii tällä hetkellä puheenjohtajana sekä opetus- että vesisektorin avunantajien ryhmässä. Lähetystö kertoo osallistuvansa myös ihmisoikeus- ja kansalaisjärjestöjen asioita käsitteleviin ryhmiin. Avunantajayhteistyön mahdollisuudet edistää painokkaammin demokratiaa ja ihmisoikeuksia tulisi kartoittaa ja ottaa täysimääräisesti käyttöön.

Tapaamisissamme saatoimme todeta, että Suomen lähetystöllä on kontaktit mm. ihmisoikeusjärjestöihin ja oppositioon. Hyvä esimerkki ovat myös Suomen aloitteesta tehdyt avunantajien tarkastusmatkat alueille, joissa hallitus toteuttaa ns. kyläistämishoitoja (ihmisoikeusjärjestöt ovat raportoineet ohjelmiin liittyvistä pakkosiirroista ja ihmisoikeusloukkauksista). Tällaisia kontakteja ja toimintatapoja tulisi viljellä lisää ja hyö-

dyntää systemaattisesti sekä poliittisessa vaikuttamistyössä (osana avunantajayhteisöä) että kehitysyhteistyöohjelmien ja -hankkeiden suunnittelussa. Myös PYM-rahoitusta tulisi käyttää strategisesti tässä tarkoituksessa.

Etiopia on myös suomalaisten järjestöjen suosituimpia kohdemaita, ja järjestöhankeiden volyymi on yhteensä 2,8 milj. €. Järjestöjen työllä on suuri merkitys, ja ne ovat luontaisella tavalla hyvin lähellä tavallisia kansalaisia. Järjestöjen osuuden toivoisi entisestään kasvavan, ja samalla on jatkettava aktiivisia toimia kansalaisjärjestölakiin ja sen tulkintaan vaikuttamiseksi.

Suosituksia:

- Suomen tulee selkeästi korostaa maaneuvotteluissa ja muussa diplomaattisessa kanssakäymisessä Etiopian hallituksen kanssa, että Suomi seuraa tarkkaan demokratian, kansalaisyhteiskunnan ja ihmisoikeustilanteen kehittymistä ja edellyttää enemmän kuin pelkkää retoriikkaa. Suomen tulee aktiivisesti ja systemaattisesti pitää näitä kysymyksiä esillä myös EU:n ja muiden avunantajamaiden yhteistyössä.
- Maaohjelmassa tulisi määritellä, miten Suomi pystyy jatkuvasti seuraamaan tilanteen kehittymistä ja tukemaan ihmisoikeuspuolustajia ja kansalaisyhteiskuntaa. Miten lisätään ja hyödynnetään kontakteja järjestöjen, opposition, tutkijoiden ym. kriittisten toimijoiden kanssa (ml. suomalaisten järjestöjen kontaktit ja PYM-rahoitus)? Lisäksi on analysoitava, miten ihmisoikeusperustaisuus toteutuu nykyisillä kehitysyhteistyön sektoreilla ja millä tavoin sitä voidaan entisestään parantaa.
- Olisi harkittava lähetystön neuvonantajaresurssien täydentämistä ihmisoikeus-, demokratia- ja hyvän hallinnon kysymysten asiantuntemuksella.
- Suomen tulee jatkaa kriittisesti tiedon hankkimista maakaappauksista ja niiden toimien seuraamista, joilla Etiopian hallitus siirtää ihmisiä pois kotipaikoiltaan uusille alueille. Maarekisteröintiyhteistyössä on toimittava varovaisuusperiaatteen mukaisesti ja analysoitava kartoitustyön poliittiset vaikutukset. Tulee tukea menettelyjä, joilla maaomaisuus säilyy kansallisen päätöksenteon piirissä, eikä siirry kansainvälisten markkinamekanismien piiriin.
- Suomen tulee jatkaa aktiivista vaikuttamista kansalaisjärjestölain ja sen tulkinnan muuttamiseksi.
- Suomen tulisi kartoittaa mahdollisuudet lisätä panostustaan naisten ja tyttöjen aseman vahvistamiseksi sekä seksuaali- ja lisääntymisterveysoikeuksien parantamiseksi ml. seksuaalikasvatus ja perhesuunnittelu.
- Suomen tulee jatkaa tukea vammaisten koulutukselle ja laajemmin vammaisten oikeuksille (ml. järjestöyhteistyö). Kokemuksia ja saavutuksia tämän alan yhteistyöstä Etiopiassa olisi syytä hyödyntää myös muissa kumppanimaissa.